

УДК 94 (497.5) "1990-1999"

ХОРВАТСЬКІ СЕРБИ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1990-х РОКІВ: ПРИЧИНИ І ХАРАКТЕР ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Микола НАГІРНИЙ

Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, 79000
Кафедра історії слов'янських країн

У статті розкрито становище сербської меншини у Хорватії наприкінці ХХ ст. причини сербсько-хорватського конфлікту. Показано процес конституювання самопроголошених сербських областей, що завершився фактичним відокремленням їх від Хорватії. Звернено увагу на спроби міжнародних організацій мирно вирішити конфлікт та їх невдачу. Показано вплив сербсько-хорватського протистояння на внутрішнє становище країни та її стосунки з іншими державами.

Ключові слова: сербсько-хорватські стосунки, автономія, національна меншина, конституційний закон, Країна, реінтеграція.

Після смерті Йосипа Броз Тіто у Югославії посилювалися відцентрові тенденції окремих республік. У Хорватії вони були спрямовані на здобуття більшого політичного та економічного суверенітету, на демократизацію усіх сфер життя. При цьому допускалося порушення прав національних меншин. Так, у червні 1989 р. хорватський парламент (Сабор) вилучив з республіканської конституції положення про сербську мову як мову сербів у Хорватії. 10 грудня 1989 р. Центральний комітет Союзу комуністів Хорватії оголосив про відміну своєї монополії на владу. 13 лютого 1990 р. Сабор окремою поправкою до конституції скасував пункт про Союз комуністів Югославії (СКЮ) як провідну політичну партію.

Конституційні зміни стали правовою основою прямих демократичних виборів на місцевому та республіканському рівнях, які відбулися навесні 1990 р. На цих виборах перемогла правоцентристська партія – Хорватський демократичний союз (ХДС), створена 17 червня 1989 р. ХДС продовжував політику усамостійнення республіки, пропагуючи ідею про несправедливу дискримінацію хорватів у СФРЮ, зокрема у Хорватії. Новий склад Сабору усунув з назви республіки ідеологічне наповнення (замість "Соціалістична Республіка Хорватія" країна почала називатися "Республіка Хорватія"), змінив державний герб: замість червоної зірки Хорватії повернено її історичну емблему – так звану шахівницю. Було проголошено курс на заміну Югославської федерації конфедеративним утворенням. Запроваджено посаду президента, яку обійняв лідер ХДС Франьо Туджман (1922–1999). Нова хорватська влада провела чистку адміністративних та поліцейських органів.

З таким розвитком подій аж ніяк не бажав примиритися федеральний центр у Белграді, який намагався використати у своїх цілях хорватсько-сербські суперечності. Сербські комуністи навіть думки не допускали про відокремлення Хорватії. Адже у

такому випадку політично й господарчо Сербія залишалася фактично без виходу до моря, без великих прибутків від хорватської економіки (промисловості, торгівлі, туризму), які спрямовувалися в центр для перерозподілу на користь слабше розвинених регіонів. Серби керувались тим, що вони мали в своєму розпорядженні Югославську народну армію (ЮНА), у якій становили понад 80 % офіцерського складу. На той час ця армія була однією з найкраще озброєних у Європі¹.

Наявність великої сербської меншини на території Хорватії утруднювала безболісний вихід республіки з федерації. За результатами перепису 1991 р., сербське населення тут становило 12,2%. Хорватські серби вважали результати цього перепису недостовірними і свою частку заниженою, оскільки перепис, на їхню думку, проходив в атмосфері “панхорватськості”. Вони вважали недостовірною офіційну цифру – 582 тис. сербів – і називали свою – 849 тис., або 18% населення Хорватії². Через небажання сербської сторони у низці округів брати участь у переписі не було опитано 287 тис. осіб, серед яких, за підрахунками хорватських статистів, 80 % становили нехорвати³. Тож сербська цифра у понад 800 тис. осіб явно завищена.

Згідно з офіційним переписом, станом на 1991 р. зі 101 округу Хорватії серби становили абсолютну більшість у 11 з них і відносну більшість – у двох. Територія усіх цих округів майже збігалася з колишнім Військовим кордоном*. Серби компактно заселяли територію Східної і Західної Славонії, а також центральну частину Хорватії, прилеглу до Боснії і Герцеговини (БіГ) – Кордун, Ліку, Банію, Північну Далмацію. Але в 11 округах з сербською більшістю проживала лише четверта частина сербів від їх загальної кількості у Хорватії⁴. Решта сербів (75 %) населяла великі хорватські міста, перебуваючи там у меншості. Характерно, що території з переважанням сербської меншини розташовані на кордоні не з Сербією, а з БіГ, що давало привід хорватським історикам не вважати сербів типовою національною меншиною. Тим більше, що близько 20% хорватських сербів народилися поза межами Хорватії і приїхали сюди пізніше⁵.

Як найчисленніша національна меншина серби становили непропорційно велику частку у керівних органах Хорватії, більшість серед членів компартії республіки і 60% її поліції⁶.

До прагнення хорватів надати більшої самостійності своїй республіці місцеві серби ставилися неоднаково. Більшість сербів, що проживали в районі Загреб, інтегрувалися у хорватське суспільство. Не виступаючи проти хорватських вимог, вони висловлювали побажання, щоб влада задовольнила їхні прагнення отримати культурну автономію. Лідером цих сербів був голова Сербської демократичної партії (СДП) Йован Рашкович.

Інша частина, ядро якої становили сільські серби округу Кнін (Північна Далмація), була більш безкомпромісна. Будучи в більшості на цих територіях, серби болісно

¹ Пеишорда С. Хорватія наприкінці ХХ ст. // Молода нація: Альманах (Київ). 1999. №13. С.249.

² Република Српска Крајина. Кнін–Београд, 1996. С.46.

³ Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstva (31. ožujak 1991.). Stanovništvo prema narodnosti po naselima. Dokumentacija 881. Godina 1992. Zagreb, 1992. S.4.

* Військовий кордон було утворено в середині ХVІ ст. австрійським урядом для захисту своїх рубежів від турків. Територією Військового кордону стали хорватські землі, які прилягали до володінь Османської імперії. Військовий кордон перебував під безпосередньою юрисдикцією Відня. Впродовж століть сюди масово переселялись серби.

⁴ Hrvatski almanah 1998/99. Zagreb, 1998. S.35.

⁵ Biliandžić D. Croatia between War and Independence. Zagreb, 1991. S.35.

⁶ Lukić R. Greater Serbia: A New Reality in Balkans// Nationalities Papers (New York). 1994. Spring. №22. Vol.1. P.52.

сприймали заходи хорватської влади, спрямовані на вихід з федерації. Чистки адміністративних і поліційних органів, під час яких сербів масово звільняли, повалення антифашистських пам'ятників породили у місцевих сербів уявлення про повернення до часів держави усташів – Незалежної Держави Хорватія (НДХ). Цьому сприяли і часті висловлювання хорватського президента Ф.Туджмана (“...Тільки етнічно компактна держава може вижити як суверенна і незалежна”, “...Серби в Хорватії повинні зрозуміти, що вони – нацменшина” та ін.)⁷.

Все це підготувало сприятливий ґрунт для белградської пропаганди ідей “Великої Сербії” в середовищі хорватських сербів. Одним із великосербських гасел було: “Усюди, де живуть серби, вони є в небезпеці”. Наголошуючи на потребі захисту сербів поза межами Республіки Сербії, великосербські ідеологи пропонували зайняти 62% території Хорватії з населенням 2,3 млн. осіб, хоча серби там становили лише 19% населення. На решті території Хорватії, у випадку успішного здійснення зазначених планів, залишалося б ще 130 тис. сербів, що робило ймовірним висунення у майбутньому нових вимог з боку Белграда⁸.

Важливість сербського питання спочатку недооцінювалась хорватським урядом. Деякі дослідники вважають помилкою Ф.Туджмана його переконання, що всі хорватські серби подібні на загребських⁹. Навіть вимоги культурної автономії для сербів владою відкидалися.

З огляду на це серби вдалися до рішучіших кроків. 4 лютого 1990 р. на зборах Югославської самостійної демократичної партії у м. Войніч (Кордун) прозвучала думка про можливість утворення сербського автономного краю у Хорватії. Наприкінці червня 1990 р. у Белграді було створено Асоціацію сербів з Хорватії, метою якої проголошувалася боротьба за створення своєї автономії. На початку липня у с. Косово під Кніном представниками 17 округів зі значною часткою сербів було оголошено створення “Сербської Автономної Країни”*. Лідером нового утворення став Мілан Бабич. Через два тижні тут почало транслювати свої програми “Сербське радіо Кнін”¹⁰. 25 липня у м. Срб поблизу Кніна на мітинзі було оголошено “Декларацію про автономію” і створене Сербське національне віче зі статусом уряду.

З метою врегулювання назрілих проблем Ф.Туджман і хорватський уряд розпочали переговори з поміркованими сербами в парламенті. Лідеру СДП Й.Рашковичу було запропоновано пост віце-спікера. Але переговори провалилися. СДП вийшла з Сабору під приводом нападу невідомих осіб на їхнього активіста у м. Бенковац. Уряд звинуватив у зриві переговорів Й.Рашковича і тим тільки собі нашкодив: помірковані сербські сили в Хорватії втрачали авторитет, натомість зростав вплив радикальних та екстремістських кіл. Більшість членів зреформованого Союзу комуністів Хорватії – Соціал-демократичної партії (СКХ-СДП) перейшла до лав Сербської демократичної партії, заявивши, що СКХ-СДП зрадила інтереси сербського народу. Активісти Соціал-демократичної партії організовували численні мітинги, на яких загострювали і без того непримиренне ставлення сербів до хорватської влади.

16 серпня 1990 р. Сербське національне віче прийняло ухвалу про проведення з 19 серпня по 2 вересня референдуму з питання автономії сербів у Хорватії. Офіційний

⁷ Нарышкин А. Хорватия. Мир, пусть худой, лучше // Эхо планеты (Москва). 1994. №26. С.5.

⁸ Biliandzić D. Croatia between War and Independence. P.61.

⁹ Lukić R. Greater Serbia: A New Reality in Balkans. P.52–53.

* “Країна” (Krajina) – назва 13 областей Хорватії зі значною часткою сербського населення. У вимові цього слова наголос падає на перший склад.

¹⁰ Jurčević J. Srbijanska oružana agresija na Hrvatsku 1990–1995 godine // Jugoistočna Europa 1918–1995: zbornik radova / urednik A.Pavlič. Zagreb, 1996. S.218.

Загреб не визнав референдум легітимним і намагався його не допустити. У відповідь 17 серпня 1990 р. на території округу Кнін серби відібрали зброю у постів хорватської поліції, спорудили барикади, перервали комунікації між Загребом і південними районами республіки, скасували хорватську освітню систему, а кнінський партійний осередок СДП оголосив стан війни. Коли із Загреба вертольотами були направлені додаткові сили, аби взяти регіон під свій контроль, їх перехопила авіація ЮНА з попередженням не втручатися у перебіг подій. Це тільки посилювало очевидність того, що ЮНА була зацікавлена у наданні підтримки сербам. Встановлення сербами контролю над територіями їх компактного проживання відбувалося за подібним сценарієм: група озброєних сербських цивільних осіб напала на поліційні пости, забиравала зброю, споруджувала барикади і оголошувала про приєднання даної території до “Країни”. “Повзуча війна”, у хорватській історіографії названа “барикадною революцією”, на початку осені 1990 р. охопила Ліку і Північну Далмацію, а потім і округ Пакрац у Західній Славонії. Поступово виступи країнських сербів поширилися і на інші райони Хорватії, де вони становили більшість.

Ускладнила ситуацію і прийнята 22 грудня 1990 р. конституція Хорватії. Ще у червні 1990 р. урядом був представлений її проект, який не передбачав ані найменшого захисту сербської меншини. Згідно з конституцією, Хорватія проголошувалась державою хорватської нації та інших національностей. Однак у ній нічого не було сказано про політичну автономію для сербів на землях, де вони становили більшість. Це виявилось неприйнятним для найбільшої національної меншини Хорватії. Ще 1867 р., під час перетворень в імперії Габсбургів, Сабор прийняв постанову про рівність хорватів та сербів. У 1974 р. ця рівність була задекларована знову, уже у конституціях СФРЮ і Соціалістичної Республіки Хорватії. Тому вилучення такого положення з правового поля Хорватії стало одним із головних каталізаторів сербського повстання¹¹.

З огляду на це серби продовжували дистанціюватись від Хорватії. На підставі результатів серпневого референдуму (тоді за автономію проголосувало 567 127 осіб, проти – 144)¹² 21 грудня 1990 р. у Кніні було проголошено “Сербську автономну область Країна” (САО Країна) і прийнято її статут. До складу САО Країна увійшли округи: Кнін, Обровац, Бенковац, Грачац, Тітова Кореніца, Двор на Уні, Войнич та Хорватська Костайніца (тобто історичні області Ліка, Банія, Кордун і Північна Далмація).

28 лютого 1991 р. виконавче віче САО Країни прийняло ухвалу про відокремлення від Хорватії. 19 березня аналогічні ухвали прийняли всі округи сербського автономного утворення. До цього їх підштовхнула заява президента Сербії Слободана Мілошевича, оприлюднена у середині березня у Белградському університеті: “Ми озброїмо сербів у Хорватії легально!”¹³.

Під час католицьких Великодніх свят відбулася збройна сутичка між хорватами та сербами на Плітвіцьких озерах. Тоді загинув поліцейський Йосип Йович, який став першою жертвою сербсько-хорватського конфлікту¹⁴.

1 квітня 1991 р. виконавче віче у Кніні прийняло постанову про приєднання САО Країни до Сербії і заявило, що з цього часу тут діють лише закони Сербії та конституція СФРЮ¹⁵. Тоді ж серби з Гліни і Хорватської Костайніци прийняли постанову

¹¹ Serbs in Croatia // *Uncaptive Minds* (Washington). 1995. Summer. P.88.

¹² Република Српска Крајина. С.12.

¹³ *Jurčević J.* Srbiјanska oružana agresija na Hrvatsku 1990–1995 godine. S.220.

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ *Кріль М.* Розпад Югославської держави та утворення нових держав на Балканах. Львів, 1996. С.15.

про приєднання цих округів до САО Країна. 2 квітня Скупщина Сербії, побоюючись негативної реакції у світі, не погодилась на приєднання населених сербами районів Хорватії, ухваливши натомість Декларацію про мирне вирішення югославської кризи¹⁶, і водночас публічно схвалила діяльність ЮНА на території Хорватії¹⁷.

Ескалація напруженості призвела до кривавого інциденту у Боровому Селі (Східна Славонія). 2 травня там було вбито 50 сербських повстанців, 12 хорватських поліцаїв та поранено 21 поліцай. Одразу ж після цієї трагедії сюди увійшли танки ЮНА для розведення сторін, а також, як вважають хорвати, аби перешкодити Загребові покарати винуватців.

19 травня 1991 р. у Хорватії відбувся референдум, на якому за самостійність республіки та її право на демократичний розвиток висловилося 94% голосуючих. Країнські серби бойкотували цей референдум. Натомість вони провели свій, на якому 98% виборців схвалили постанову свого виконавчого віча від 1 квітня про приєднання САО Країни до Сербії та проголосували за залишення цієї території у складі Югославії¹⁸.

Хорватія намагалася привернути сербів на свій бік, надавши їм ширші права. 25 червня 1991 р. Сабор прийняв Хартію про права сербів та інших національностей у Республіці Хорватія. Цим законом гарантувалися широкі свободи у національному житті та право на культурну автономію¹⁹. Водночас прийнята того ж дня Декларація про незалежність Хорватії породила новий виток ескалації конфлікту. Тим більше, що наприкінці червня 1991 р. хорватським сербам вдалося оволодіти авіацією та зброєю ЮНА після виведення її підрозділів зі Словенії. Розпочалася повномасштабна війна: окупація міст, ракетні обстріли, блокада. В таких умовах міжнаціональний антагонізм став неконтрольованим. Зокрема, 17 жовтня 1991р. під примусом і загрозою знищення з м. Ілок у Східній Славонії було виселене усе несербське населення²⁰. Натомість у Загребі, після вбивства сім'ї місцевого серба Зеца, винуватців не було покарано, а одного з вбивць пізніше навіть нагороджено орденом за заслуги перед вітчизною²¹.

4 грудня 1991 р. Сабор одногосно прийняв Конституційний закон про права національних спільнот та меншин. Ним декларувалися особливо широкі права для меншин, які становлять не менше 8% населення Хорватії. Зрозуміло, йшлося лише про сербів. Передбачалося утворення автономних котарів Гліна і Кнін – областей з окремим статусом, які територіально охоплювали 11 округів Хорватії, де більшість населення становили серби. За цим законом, котари отримували право мати власні скупщини і виконавчі віча, символіку, систему освіти, поліцію (її національний склад мав відповідати національному складу населення котару), а також право здійснювати економічні та культурні функції. Діяльність місцевої влади у котарах не мала суперечити законам Хорватії²².

Проте Конституційний закон так і не був втілений у життя. На думку хорватських сербів, він мав відіграти лише роль чинника для визнання держави міжнародною спільнотою та поліпшення її іміджу у світі²³. По суті, цей закон не міг діяти, оскільки до повернення у 1995 р. хорватських територій з-під сербського контролю не існува-

¹⁶ Република Српска Крајина. С.12.

¹⁷ Jurčević J. Srbijanska oružana agresija na Hrvatsku 1990–1995 godine. S.220.

¹⁸ Република Српска Крајина. С.12.

¹⁹ Hrvatska 1994 / priredio M.Baletić. Zagreb, 1993. S.326.

²⁰ Ibid. S.328.

²¹ Serbs in Croatia. P.78.

²² Hrvatska 1994. S.352–357.

²³ Serbs in Croatia. P.75, 85.

ло можливості його впровадити. Після відходу звідти величезної кількості сербів його вже не було для кого втілювати в життя. 21 вересня 1995 р. прийнято Конституційний закон про перенесення термінів запровадження адміністративно-територіальної одиниці “котар”²⁴, оскільки серби вже не становили 8% населення Хорватії.

19 грудня 1991 р. у Кніні було проголошено утворення Республіки Сербська Країна (РСК). Її керівництво ще раз оголосило про своє прагнення об’єднатися з Сербією або увійти до складу Югославії як самостійний суб’єкт.

Після втручання у конфлікт Організації Об’єднаних Націй (ООН) та Європейського співтовариства (ЄС) 3 січня 1992 р. між воюючими сторонами було підписано угоду про перемир’я. Вона ґрунтувалася на пропозиціях від 11 грудня 1991 р., викладених особистим посланцем Генерального секретаря ООН Сайрусом Венсом і помічником Генсека Марком Гоулдінгом. Згодом ця угода отримала назву “план Венса”²⁵. Згідно з угодою, передбачалося створити так звані захисні зони – території під захистом ООН (УНПА)*. Вони розташовувалися у Східній Славонії (сектор “Схід”) та Західній Славонії (сектор “Захід”), а також у районі Кніна (сектори “Північ” та “Південь”)²⁶. Завдання роз’єднання сторін у захисних зонах покладалося на Сили ООН з підтримки миру у колишній Югославії – УНПРОФОР*. Також передбачалося виведення військ ворогуючих сторін із зони конфлікту, визнання незмінності кордонів між республіками, повернення біженців. Сили ООН вступили і у “рожеві зони” – території, які не увійшли до УНПА і які прагнули взяти під свій контроль і хорватська влада, і місцеві серби. У другій половині лютого 1992 р. Рада Безпеки ООН прийняла спеціальну резолюцію №743 про введення миротворчих сил ООН у Хорватію. У середині травня ці сили встановили контроль над сектором “Схід”, а згодом і над іншими секторами²⁷. За винятком виведення ЮНА з Хорватії (причому зброю військові залишали місцевим сербам), інші пункти мирного плану не виконувалися.

Ні сербська, ні хорватська сторони не були повністю задоволені планом С.Венса. Хорвати стверджували, що представник ООН розробляв план, хибно вважаючи, що конфлікт виник через пригнічення сербів у процесі осамостійнення Хорватії. Загреб доводив, що сербські виступи – лише частина стратегії ЮНА і керівництва Сербії, які агресією хотіли накинути Хорватії свої умови. Разом з тим хорватська влада у плані С.Венса вбачала можливість забезпечити незалежність та цілісність своєї держави. У свою чергу, серби, приймаючи план, наголосили, що сподіваються на додаткові гарантії для сербських округів у Хорватії. Вони вірили, що цей план став першим кроком визнання світом Республіки Сербська Країна²⁸.

Діяльність миротворчих сил також виявилась неефективною. Резолюція Ради Безпеки від 7 серпня 1992 р. покладала на УНПРОФОР завдання встановити нагляд за зовнішніми кордонами Хорватії, які прилягали до виділених зон, аби вдосконалити контроль за дотриманням ембарго на ввезення зброї. Але цього зроблено не було – навпаки, деякі керівники миротворчих сил самі сприяли порушенню ембарго (зокрема, дозволяли продаж палива повстанцям, займалися контрабандою зброї з Сербії у

²⁴ Statistički ljetopis 1996. 28 godina. Zagreb, 1996. S.47.

²⁵ Croatia between aggression and peace /autors Zvonimir Baletić [et al.]. Zagreb, 1994. S.55.

* УНПА (англ. UNPA – United Nations Protective Areas) – території під захистом ООН.

²⁶ Plan mirovne operacije UN u Jugoslaviji (11. Prosinca 1991) // Dokumenti o državnosti Republike Hrvatske / priredio A.Milardović. Zagreb, 1992. S.159–163.

* УНПРОФОР (англ. United Nations Protective Forces) – миротворчі сили ООН.

²⁷ Hrvatska 1994. S.92.

²⁸ Република Српска Крајина. С.18.

контрольовані сербами райони Хорватії)²⁹. На територіях під контролем ООН продовжувались етнічні чистки: тільки за 1992–1993 рр. у секторі “Схід” було вбито 800 та зникло 1000 хорватів. Вживали хорватів і з “рожевих зон”³⁰. У РСК на 1995 р. залишилося тільки 8% представників інших національностей³¹.

На території під контролем хорватського уряду спостерігалася аналогічна ситуація, тільки витіснялися вже серби: станом на 1992 р. їх кількість там зменшилась на третину (з 12% до 8%)³². Упродовж 1991–1993 рр. 10 тис. сербських будинків було зруйновано, а пов’язаних з цим 160 позовів не задовільнено (тобто винних не покарано). Політичне життя тамтешніх сербів у перші роки незалежності Хорватії практично завмерло: навіть найбільша Сербська народна партія була слабкою і вважалася маріонеткою Ф.Туджмана³³.

Бездіяльність УНПРОФОР спричинила кілька збройних акцій хорватської армії, внаслідок чого територія Республіки Сербська Країна зменшилась з 33% до 25% території Хорватії. Погрози санкцій з боку ООН примусили хорватську владу йти на перемир’я. Однак справжнього миру та нормалізації стосунків досягнуто не було – пропозиції Хорватії порозумітися з РСК не мали успіху. Наприкінці березня 1994 р. на території російського посольства у Загребі була досягнута домовленість про припинення вогню і розведення військ з надією, що після цього вдасться домовитись про відновлення нормального економічного обміну між Хорватією та Республікою Сербська Країна³⁴. Але Кнін не влаштувало то місце проведення переговорів, то (коли хорвати погодились на столицю будь-якої країни Європи) – склад групи міжнародних посередників³⁵. Влітку 1994 р. відбулося підписання домовленості про надання РСК автономії у складі Хорватії з усіма атрибутами влади: громадянством, прапором, гербом, інститутом президентства, законодавчим органом і урядом. Президент міг без погодження із Загребом призначати уряд, якому надавалося право самостійно укладати угоди з іншими країнами³⁶. Але згодом серби відмовились ратифікувати цей документ. Лідер Сербської Країни Мілан Мартіч заявив, що найкращим виходом із цієї ситуації був би поділ на дві держави³⁷. У січні 1995 р. керівництво РСК відхилило план обмеженої сербської автономії (так званий План Z-4), запропонований європейськими, американськими та російськими посередниками³⁸. На думку сербських істориків, влада Республіки Сербська Країна не погоджувалась на будь-які плани інтеграції з причини ірраціонального фактора боязні хорватської влади і через сліпу віру у силу свого війська. Сам М.Мартіч особисто визнав, що навіть не ознайомився з Планом Z-4³⁹.

Ситуація в РСК була нестабільною. За короткий час існування цього утворення тут змінилося три президенти. Всі вони – Мілан Бабич, Горан Хаджич, Мілан Мартіч – були вибрані за підтримки С.Мілошевича, він же їх і усував. Так, М.Бабич пішов через впертий опір плану С.Венса, Г.Хаджич – через скандал, спричинений спекуляцією

²⁹ Current History (Philadelphia). 1995. September. Vol. 94. №.593. P.296.

³⁰ Hrvatska 94. S. 94-95.

³¹ Чавача К. Балканський урок Україні // Свобода народів (Львів–Київ–Торонто–Нью-Йорк). 1995. №1. С.54.

³² Lukić R. Greater Serbia: A New Reality in Balkans. P.53.

³³ Serbs in Croatia. P.77, 78.

³⁴ Нарышкин А. Хорватия. Мир, пусть худой, лучше. С.5.

³⁵ Там само.

³⁶ Кріль М. Розпад Югославської держави та утворення нових держав на Балканах. С.19.

³⁷ Нарышкин А. Хорватия. Мир, пусть худой, лучше. С.5.

³⁸ Current History. 1995. March. Vol. 94. No. 590. P.141.

³⁹ Livada S. Etničko čišćenje – zločin stoljeća. Zagreb, 1997. S.119, 142.

нафтою⁴⁰. Рекламний збірник “Сербська Країна” (вийшов англійською мовою у Кніні 1995 р.) не приховував, що місцевих сербів усіляко підтримує Белград. Незважаючи на міжнародну ізоляцію, у РСК було створено телестанцію “Петрова гора”, виходили газети “Нова річ” (“Нове слово”), “Српскі глас” (“Сербський голос”) та ін.⁴¹ Разом з тим не було жодної інформації мовами інших меншин. Стосовно них проводилася політика терору, яку застосовувала так звана Сербська спеціальна поліція⁴².

Й.Юрчевич зазначає, що, незважаючи на перебування УНПРОФОР у Хорватії, сербські війська виганяли несербське населення та обстрілювали хорватські міста. Стало все більш очевидним, що миротворчі сили не мають ні влади, ні намірів, ні сил для будь-якої ефективної діяльності, а тим більше – для повернення території Сербської Країни під юрисдикцію Загреба. З огляду на сербський терор і міжнародні обставини це мали б зробити хорватські війська⁴³.

Ф.Туджман остерігався, що тривала і неефективна присутність УНПРОФОР у регіоні може призвести до “кипрського варіанту”. Адже угода від 2 грудня 1994 р. за посередництва ООН про нормалізацію торгових та інших неполітичних стосунків між Загребом і Кніном означала де-факто міжнародне прийняття відділення РСК від Хорватії. Хорватський президент також усвідомлював, що великі держави, зайняті війною у Боснії, не приділять належної уваги проблемі Загреба. Тому Ф.Туджман, домігшись від міжнародних організацій згоди на зменшення Сил ООН в регіоні, переозброїв армію і вирішив силою повернути Хорватії її втрачені території. На початку травня 1995 р. було проведено збройну операцію “Блиск” і відвойовано Західну Славонію (Сербська Країна тоді втратила 10% своєї території). Приводом для цієї акції стало невиконання сербами угоди від грудня 1994 р. про відновлення автостради через місто Окучани. Операція “Буря” (серпень 1995 р.) принесла Хорватії перемогу над сербами Кніна та інших контрольованих ними територій. Країнські серби програли через неприхильність до них світової спільноти та через втрату підтримки з боку Сербії. Офіційний Белград навіть засудив обстріли країнськими сербами Загреба. Деякі дослідники пояснюють таку політику нібито існуванням таємної угоди між Ф.Туджманом та С.Мілошевичем про поділ сфер впливу, за якою Східна Славонія відходила до Сербії, а решта території РСК поверталася під контроль Загреба⁴⁴. Уряд Сербії впродовж усього конфлікту мав на меті не захист сербської меншини в Хорватії, а захоплення хорватських територій⁴⁵. У цьому і полягала трагедія країнських сербів.

Після “Блиску” та “Бурі” у руках сербів залишилася тільки Східна Славонія, але й вона, згідно з домовленостями, досягнутими в місті Ердут 12 листопада 1995 р. між хорватським урядом та місцевими сербами, мала поступово, до 1998 р., перейти під владу Хорватії.

Під час операцій “Блиск” і “Буря” міжнародні гуманітарні організації зафіксували чимало фактів вчинення злочинів хорватськими військовиками стосовно сербського населення. Між стражданнями сербів і спаленням їхніх будинків після “Бурі” і розоренням хорватських сіл сербами у 1991 р. було багато подібного. Велику роль тут відіграла помста. Серби палили хорватські хати, якщо ті належали родичам

⁴⁰ Нарышкин А., Кондрашов А. Шериф из Книна // Эхо планеты. 1995. № 26. С.12–13.

⁴¹ Чавага К. Балканський урок Україні. С.54.

⁴² Заступницькі питання о врацанню прегнатих меншинох Горватскей до їх домох // Нова думка (Загреб). 1993. №98/99. С.3.

⁴³ Jurčević J. Srbijanska oružana agresija na Hrvatsku 1990–1995 godine. S.227.

⁴⁴ Кондрашов А. Тайна виллы Тито // Эхо планеты. 1995. № 23. С.14.

⁴⁵ http://condor/depaul/edu/~protembe/aecer11_1/povzranovic.html. (матеріали інституту етнографії і археології у Загребі)

устанів (правда, було багато і спалень без розбору). Хорвати палили сербські хати з трьох причин: якщо знаходили в хаті свої речі; якщо там жив хтось з представників місцевої сербської влади або колишній партизан часів Другої світової війни. Інших будинків хорвати не чіпали⁴⁶.

Після цих акцій у Хорватії залишилося лише 150 тис. сербів⁴⁷, ще 18 тис. осіб повернулися, відповідно до мирних домовленостей⁴⁸. Опубліковані документи свідчать, що серби масово залишили Сербську Країну не через страх помсти. Ця акція була спланована самими лідерами країнських сербів і погоджена з С.Мілошевичем. Отримавши на своїй території додаткову велику кількість біженців, він міг апелювати до країн Заходу про зняття санкцій з Югославії⁴⁹.

Хорватсько-сербська війна залишила глибокий слід у свідомості хорватського суспільства. Загибло понад 10 тис. громадян Хорватії (з них більше третини – цивільні особи, у тому числі 300 дітей), поранено 37,2 тис., зникло безвісти чи було відведено у табори 7,8 тис., а 250 тис. осіб стали біженцями. Збитки від війни в Хорватії становили близько 28 млрд. доларів США. На третину зменшився потенціал хорватської економіки⁵⁰. У країні спостерігалось зміщення політичного спектру вправо – тут виразно переважали радикальні, націоналістичні партії, настрої, погляди. Як зазначали міжнародні спостерігачі, заклики на виборах поважати права сербів розглядалися як політичне самогубство. За виборчим законом, серби мали право вибирати певну кількість своїх представників до Сабору (у 1993 р. – 13 депутатів, у 1997 р. – 3). Спостерігачі від міжнародних організацій на парламентських виборах 1993 і 1995 рр. зафіксували факти дискримінації сербів (зокрема, їх примушували голосувати не за свій список)⁵¹. Загалом сербські партії не становили якоїсь помітної сили у політичному житті Хорватії того часу. Невирішеність “сербського питання” не раз ставилася у провину світовою спільнотою офіційному Загребу аж до смерті Ф.Туджмана. Захід примушував Хорватію сприяти поверненню сербів, на що вона йшла неохоче. Від офіційного Загреба вимагалось забезпечити поверненців житлом і роботою, тоді як хорватська економіка, обтяжена наслідками війни, не могла гарантувати робочі місця самим хорватам, у тому числі захисникам незалежності Хорватії.

Таким чином, кроки нової хорватської влади, спрямовані на радикальне оновлення суспільства, суттєво вплинули на становище місцевих сербів. Вони втратили статус державотворчої нації і стали національною меншиною. Небажання обох сторін порозумітися та взаємна непоступливість призвели до тривалого і кровопролитного конфлікту, у якому активну участь брала і Сербія. Трагедія хорватських сербів полягала у тому, що Белград намагався не стільки захистити сербську меншину, скільки захопити хорватську територію. Одним із головних наслідків війни стало різке зменшення частки сербів у республіці. За таке розв’язання “сербського питання” Хорватія змушена була заплатити життям тисяч своїх громадян, зруйнованою економікою і погіршенням відносин із Заходом.

⁴⁶ *Livada S.* Etničko čišćenje – zločin stoljeća. S.113.

⁴⁷ *Serbs in Croatia.* P.71.

⁴⁸ *Hrvatski almanah 1998/99.* S.560.

⁴⁹ *Transcripti iz Oluje // Globus (Zagreb).* 2001. Br. 560. 31 kolovoza. S.10–16.

⁵⁰ *Jurčević J.* Srbijanska oružana agresija na Hrvatsku 1990–1995 godine. S.228–229.

⁵¹ <http://www.house.gov/csce/croatia95.htm> (звіт спецкомісії Ради Європи).

**THE CROATIAN SERBS IN THE FIRST HALF OF 1990s:
THE CAUSES AND THE CHARACTER OF THE MILITARY CONFLICT**

Mykola NAHIRNYJ

L'viv Ivan Franko National University
1, Universytets'ka Str., L'viv, 79000
The Chair of Slavonic Countries History

Anticommunist party, Croatian Democratic Union, was a winner on the parliamentary election in Croatia in 1990. The new administration have made a cleaning of the administrative and police institutions and have changed the official name of the republic as well as the national symbols. All this reasons have caused a fear among the Croatian Serbs who were the biggest national minority in Croatia and until the election of 1990 occupied the key posts in the administration. Displeasure of the local Serbs was increased by the propaganda of Great Serbian idea from Belgrad. Reluctance of the opponents to reach a compromise had caused the revolt of the Croatian Serbs in August 1990. Gradually they have established their own state in the territory where they formed the majority. The Serbs refused to lead a dialog about their reintegration into Croatia, although the Croatian legislation guaranteed them wide rights. The International peaceful forces which were sent to Croatia were weak. Then Croatia has decided to return this territory by force and has realized it in the course of the two military actions in 1995. A great number of the local Serbs could not live under Croatian control and have moved to the territory of Bosnia and Serbia. This exodus caused a criticism against Croatia from the Western side. The West demanded from Zagreb to return the Serbs. The events of 1990–1995 influenced the relations between the Croats and the Serbs and between Croatia and the West.

Key words: Serbian-Croatian relations, autonomy, national minority, Constitutional Law, Krájina, reintegration.

Стаття надійшла до редколегії 14.06.2001
Прийнята до друку 20.09.2001